

РОЗДІЛ IV. ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 636:001.891(091/.092)

Столяр Ольга,

здобувачка

Stolyarop12@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-3816-9851>

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України,

вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, 03127

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-171-178>

Stolyar Olga,

applicant of a degree

Stolyarop12@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-3816-9851>

National Scientific Agricultural Library of the National Academy agrarian sciences of Ukraine

street Heroes of Defense, 10, Kyiv, Ukraine, 03127

КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ КУДАШЕВ – ФУНДАТОР І ПОПУЛЯРИЗАТОР ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ

На основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу, простежуються ідеї знаного вченого князя Володимира Олександровича Кудашева з дослідження питань агрономії та тваринництва, зокрема, про вплив часу обробки ґрунту, глибини оранки, гнойового і зеленого удобрення на врожайність рослин, розведенням орловської породи коней та каракульських овець. Висвітлено ще одну грань таланту вченого як популяризатора галузевого дослідництва на посаді головного редактору провідних галузевих видань: «Землеробська газета», «Вісник сільського господарства», «Сільське господарство і лісівництво» та «Вісті Міністерства державних маєтностей». Розроблені князем В.О. Кудашевим принципи збереження ґрунтової вологи залишаються основою ведення сучасного органічного землеробства та вітчизняного рослинництва, широко застосовуються на практиці, особливо при запровадженні ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території.

Ключові слова: князь В.О. Кудашев, сільськогосподарська дослідна справа, агрономія, тваринництво.

PRINCE VLADIMIR ALEKSANDROVICH KUDASHEV – FUNDATOR AND POPULARIZER OF DOMESTIC AGRICULTURAL RESEARCH

On the basis of the methods of concrete historical, comparative and problem-chronological analysis, the ideas of the well-known scientist Prince Vladimir Alexandrovich Kudaashev on the study of issues of agronomy and livestock, in particular, on the influence of time of cultivation of soil, depth of plowing, pine and green fertilizer on yield of plants, breeding of the Orel breeds of horses and karakul sheep. Another facet of the scholar's talent as a popularist in the field of research as editor-in-chief of the leading industry publications: «The Agricultural Newspaper», «The Bulletin of Agriculture», «Agriculture and Forestry» and «The News of the Ministry of State Property» are highlighted. Developed by Prince V.O. Kudashev principles of soil moisture preservation remain the basis of modern organic farming and domestic crop production, are widely used in practice, especially when introducing a soil protection system of agriculture with the contouring and reclamation organization of the territory.

Key words: *prince V.O. Kudashev, Agricultural Experimental Affairs, Agronomy, Animal Husbandry.*

Князь Володимир Олександрович Кудашев народився у с. Великі Липняги Хорольського повіту Полтавської губ. у 1846 р. Він походив зі старовинного князівського роду Кудашевих, який виводить свою історію, за одними відомостями, від Чингіз-хана, а за іншими, – від татарських мурз.

Представники однієї з гілок цього роду з 1822 р. жили на Полтавщині. Батько В.О. Кудашева мав чин генерал-майора і був великим землевласником – тільки в с. Кириаківка Горбовської волості Кременчуцького повіту Полтавської губ. володів 1 873 дес. землі. Крім Володимира у сім'ї було ще двоє синів і чотири доньки.

У дев'ятирічному віці хлопця, всупереч його волі, віддали до Пажеського корпусу, але після чотирьох років умовлянь батько все ж погодився перевести сина до 2-ї Харківської міської гімназії. Потім Володимир навчався на юридичному факультеті Імператорського Харківського університету (нині – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна), який закінчив в лютому 1869 р. зі ступенем кандидата юридичних наук. Ще студентом він самостійно керував одним із маєтків батька (1 900 десятин землі) в 40 верстах від дороги Харків-Слобідки, куди й повернувся після закінчення Університету.

На вимогу батька, який вважав, що обов'язково потрібно мати досвід державної служби, 8 січня 1872 р. він влаштовується канцеляристом Департаменту Державного казначейства. Указом Правлячого Сенату від 14 лютого 1872 р. за № 19111 князя В.О. Кудашева затверджено зі ступенем кандидата в чині колезького секретаря із старшинством. Згодом, 25 червня 1873 р., він переходить на посаду чиновника з особливих доручень до Міністерства фінансів. У цей період він починає займатися веденням раціонального сільського господарства, особливо для потреб Київської, Полтавської та Харківської губерній, здобувши певних успіхів на цій ниві. Указом Сенату від 3 жовтня 1875 р. № 5984 за вислугу років отримує чин титулярного радника із старшинством.

8 січня 1875 р. князь В.О. Кудашев залишає службу і переїздить до власного маєтку в с. Майданівка Кременчуцького повіту (нині – с. Кириаківка Глобинського району Полтавської обл.). Іноді він ненадовго від'їжджає до Франції, Німеччини та Австрії, де працює казенним робочим і переймає практичний досвід роботи на різноманітних жатках і молотарках, а також поповнює власну бібліотеку книгами з різних питань сільського господарства.

У 1878 р. князь В.О. Кудашев власним коштом створює класичну дослідну галузеву інституцію – Кириаківське дослідне поле. Це була перша подібна інституція не лише на сучасних українських землях, а й у Російській імперії, яка принципово відрізнялася від закладених трохи раніше дослідно-контрольної станції при Ризькому політехнікумі (1864), дослідно-навчальної ферми в Згурівській економії П.А. Кочубея (1872) та дослідно-показового поля при Петровській землеробській академії (1877) тим, що не поєднувала свої функції з освітою.

На площі 130 десятин (141,7 га) було закладено багатофакторний стаціонарний польовий дослід з вивчення глибини оранки, впливу органічних добрив і термінів обробітку пару. Виконавши в 1878–1888 рр. (Кириаківське дослідне поле було закрите у 1890 р.) унікальні дослідження, він першим у вітчизняній галузевій науці змінив існуючі погляди щодо глибини обробітку ґрунту під озимину та експериментально довів переваги мілкового обробітку ґрунту як ефективного способу збереження ґрунтової вологи. Як з'ясувалося згодом, не менш вагомими були його аграрно-економічні дослідження з удосконалення технології збирання зернових культур, насамперед озимини. Вони стали теоретичним і практичним підґрунтям для появи нової науки — аграрної економіки, передусім у питаннях собівартості вирощеної продукції. Усі його узагальнення і розрахунки проводилися на класичній основі, на результатах польових стаціонарних досліджень.

Польові досліди було закладено наприкінці 1878 р., коли князь В.О. Кудашев особисто поділив 130 десятин свого дослідного поля на п'ять ділянок, з яких чотири були розміром по 30 десятин, а п'ята – 10. Для різних ділянок він використовував різні методи обробітку ґрунту, яких неухильно дотримувався до 1888 р. включно. Як згодом він стверджував, схеми дослідів запозичив із німецьких книг, які привіз із закордонної поїздки, бо інших, достойних уваги (на його думку) на той час в країні не існувало.

За свідченням самого князя В.О. Кудашева, схеми дослідів він запозичив із німецьких книг, які привіз із закордонної поїздки, оскільки, на його думку, інших достойних уваги джерел тоді в країні не було. Тому він, маючи певний науковий світогляд як кандидат наук, хоча й юридичних, став самоуком-природодослідником і на власний розсуд розробив робочу програму досліджень. Так, на першій ділянці князь запропонував удобрювати ґрунт з весни гноєм і відразу заорати його на глибину 3 вершки (1 вершок – 4,5 см). Після цього зорати ґрунт ще раз (приблизно в середині червня) на глибину 5,5–6 вершків. На другій ділянці робили фактично те ж саме, але другу оранку проводили глибиною на 3 вершки.

Третю ділянку зорювали так, як і першу, але не удобрювали. Не було удобрення і на четвертій ділянці, але ґрунт на ній обробляли як на другій ділянці. Остання ділянка була контрольною, на ній застосовували найпоширеніший тоді на Наддніпрянщині обробіток ґрунту під озимину: 1) толока до половини Петровського посту (3–4 липня), 2) оранка від 3 до 4 вершків глибини і обов'язково після дощу та 3) сівба насіння після першого Спасу (приблизно 7–8 серпня).

Головне завдання, яке ставив перед собою В.О. Кудашев – виявити переваги глибокої оранки (на 5,5–6 вершків) на першій ділянці порівняно з мілкою (на 3 вершки) на другій ділянці за однакових умов обробітку ґрунту та внесення добрив. Він планував також підтвердити очевидні вигоди від внесення гною у місцеві ґрунти при їх глибокій оранці, порівнюючи першу і третю ділянки, а при мілкому обробітку ґрунту (до 3 вершків) аналізував дані з другої та четвертої ділянок.

Князь очікував отримати достовірний фактичний матеріал про економічний ефект від одних і тих самих витрат у разі застосування різних методів обробітку ґрунту. Результати, одержані з усіх ділянок, він порівнював з контролем і паралельно вивчав їх пропорційне співвідношення.

Князь першим у вітчизняній та світовій агрономічній практиці підійшов до вирішення питання про вплив часу обробітку на врожайність (і збереження вологи) на підставі спеціального проведеного повноцінного багаторічного стаціонарного польового дослідів. Для його проведення і репрезентації він витратив всі отримані у спадок кошти. Як зазначав у 1924 р. О.П. Модестов, В.О. Кудашев завдяки запропонованим ним принципам «... встановив... з абсолютною ясністю весь вплив і значення кліматичних умов, абсолютно домінуючих над всіма іншими у нашому краї і визначив способи боротьби з ними, або сукупність тих культурних прийомів, за допомогою яких принцип якнайбільшої гарантованості наших посівів від несприятливих кліматичних умов можуть бути дійсно досягнутими господарствами нашого посушливого краю» [1, С. 120].

Крім того, князь виявив і обґрунтував причини несприятливого впливу кліматичних умов на ведення аграрного виробництва в цій зоні: надто велика нерівномірність випадання атмосферних опадів упродовж господарського року; 2) найменша кількість опадів випадає у квітні, травні та серпні, або тоді, коли рослини з особливою енергією розвивають усі початкові основи своїх організмів і потребують найбільше вологи; 3) посухи завжди супроводжуються значним підвищенням температури і особливо сильними сухими вітрами, що зрештою забирають залишки ґрунтової вологи. Для боротьби з цими характерними особливостями клімату дослідник рекомендував господарям не тільки полегшувати доступ вологи до ґрунту у період від листопада до квітня, а й затримувати її там доти, поки у культурних рослин не виникне в ній потреба для проростання і подальшого розвитку. Запорука збереження ґрунтової вологи, на думку В.О. Кудашева, полягала у

розрихлені його поверхневого слою. Як він писав: «Принцип збереження ґрунтової вологи повинен бути поставлений наріжним каменем при обробітку ґрунту під озими хліби у наших місцях» [2, с. 231-232.]. Однак при цьому підкреслював, що цей принцип не може бути ефективним ні в посушливі, ні у дощові роки.

Відомо, що підтримка ґрунту в рихлому (спілому) стані сприяє накопиченню нітратів. Без вологи неможливий успішний розвиток нітрифікаторів, що потребують вологості ґрунту близько $\frac{3}{4}$ від повної його вологомісткості. В.О. Кудашев не розглядав питання нітрифікації, але запропоновані ним прийоми водомісткої та водозбірної обробки сприяли накопиченню нітратів, утворення яких прямо пропорційно вологості і зворотно пропорційно часу обробітку, зрозуміло, за наявності аерації ґрунту. Не випадково один із найавторитетніших прибічників діянь В.О. Кудашева – президент Полтавського товариства сільського господарства Д.К. Квітка зазначав: «Хоча принцип обробітку пару і його цілі не нові, але заслуга Кудашева полягає в тому, що він поставив на перше місце обробіток пару з метою збереження вологості і розумно виконав цю ціль системою обробітку..., не мудруючи лукаво про накопичення в пару азотнокислих солей, про вивітрювання мінеральних складових частин ґрунту і переходу їх в розчинний стан і т.д. ... Усі ці процеси при накопиченні вологи в нашому чорноземі і її збереження отримують умови для найкращого збільшення родючості ґрунту» [3, с. 634].

Усі висловлені В.О. Кудашевим «принципи» було підтверджено результатами польових дослідів, проведених у створеній пізніше мережі південних галузевих дослідницьких інституцій, насамперед – на Полтавському дослідному полі, яке розпочало свою діяльність у 1884 р., багато в чому спираючись на напрацювання князя. Один із найавторитетніших директорів за всі часи існування інституції – С.Ф. Третьяков, підбиваючи підсумки її роботи у 1909 р. зауважував, що «... запізнення з оранкою пару веде за собою зниження врожаю озимини. Найвищі врожаї її отримують по пару, піднятому ранньою весною (у квітні)... Пізній весняний (травневий) дає вже менший врожай, а літній (червневий і тим паче липневий) дає зовсім низький врожай озимини». У цьому висновку і криється геній В.О. Кудашева [4, С. 15-16].

Уперше результати своїх десятирічних досліджень зі збереження вологи у ґрунті В.О. Кудашев опублікував у 1889 р. в короткому повідомленні, оприлюднивши їх на прохання багатьох місцевих сільських господарів, особливо президента Полтавського товариства сільського господарства Д.К. Квітки. Протягом наступних двох років світ побачили ще три доопрацьованих видання цієї доповіді під назвою «Про принципи збереження ґрунтової вологи при обробітку озимого поля» накладом 12 тис. примірників кожна із розширеною результативною частиною. Уже в перші місяці весь наклад розійшовся нарозхват, і ці видання завжди були бібліографічною рідкістю. Як часто буває в науці, поряд з позитивними відгуками на доповідь князя В.О. Кудашева про способи збереження ґрунтової вологи з'явилися і негативні, особливо жорсткою, зокрема, була критика з боку віце-президента Полтавського товариства сільського господарства, одного з класиків вітчизняної агрономії О.О. Ізмаїльського (1851–1914) та Полтавського губернського агронома, згодом інспектора сільського господарства Полтавської губернії та редактора журналу «Сільське господарство та лісівництво» П.М. Дубровського. Дискусія не обмежувалася словами чи виступами на фахових зібраннях, а виплеснулася на сторінки періодичних видань. Це змусило В.О. Кудашева постійно давати всілякі пояснення та спростовувати закиди опонентів щодо запропонованих ним принципів збереження вологи в ґрунті. Після критичних статей О.О. Ізмаїльського та П.М. Дубровського Полтавське товариство сільського господарства б вересня 1891 р. направило запит на ім'я виконувача обов'язків директора Полтавського дослідного поля М.О. Пузанкевича з проханням організувати інспекцію на місці проведення дослідів і оцінити достовірність отриманих результатів. На черговому засіданні товариства М.О. Пузанкевич «розгромив» усі аргументи О.О. Ізмаїльського. До речі, переваги запропонованого В.О. Кудашевим підходу стали цілком очевидними в 1891 р., коли вся озимина Полтавського дослідного поля загинула. Не стало її й на полях маєтку Кочубея, де

управляв О.О. Ізмаїльський. Проте у князя врожай досягав 119 пудів на десятину, а сходи озимини з'явилися вже 23 вересня 1892 р. Високу оцінку зробленому В.О. Кудашевим дав також на засіданні першого відділення Полтавського товариства сільського господарства 20 січня 1899 р. М.Е. Лясковський. Попри несприйняття з боку окремих діячів, але маючи високий авторитет з боку класиків агрономії професорів В.В. Докучаєва та П.А. Костичева, у 1896 р. В.О. Кудашеву було присуджено золоту медаль Імператорського Вільного економічного товариства та в 1892 р. – велику срібну Імператорського Московського товариства сільського господарства.

Д.К. Квітка у примітках до опублікованої Полтавським товариством сільського господарства доповіді М.О. Пузанкевича «Результати огляду озимих сходів 1891 р. у Кир'яківському маєтку князя В.О. Кудашева» вказував, що «... при організації дослідів у 1885 р. на дослідному полі Полтавського сільськогосподарського товариства, згідно з класифікацією професора Стебута, запропоновано було дослідити три основні види пару: 1) чорний пар; 2) зелений (удобрений і неудобрений), що піднімається наприкінці травня місяця (старий стиль); 3) занятий пар. Таким чином, на Полтавському дослідному полі не була випробувана рання оранка зеленого пару відразу по закінченню ярових посівів, який пар відіграє таку визначальну роль у господарстві Кудашева...» [5, с. 37]. Тим самим, як один із творців цієї установи, він об'єктивно вказує на недоліки або, скоріше, на недоречності першої робочої програми досліджень князя В.О. Кудашева. Слід зауважити, що серед її розробників був О.О. Ізмаїльський. Як ніхто інший, добре розуміючи величезне практичне значення розробленого В.О. Кудашевим методу боротьби з численними посухами, яких тільки у ХІХ ст. налічувалося 40, а отже, і з голодом, керманіч місцевої громади Д.К. Квітка зробив все можливе, щоб ідеї князя були реалізовані на практиці, незважаючи на відсутність відповідної теорії та академічної методології щодо проведення польового експерименту. Починаючи з 1894 р. Полтавське дослідне поле організувало спеціальні дослідження з чотирма різночасно піднімаючими парами. Так, поряд із чорним і травневим парами, що вже випробовувалися у старій трипільці, в новому експерименті почали вивчати квітневий і червневий пари, яких до В.О. Кудашева не було. Можна сказати, що деякою мірою дослідження князя стали прототипом, або основою відомих дослідницьких робіт Полтавського дослідного поля з ранньої оранки зелених парів, згідно з розробленим планом діяльності першого його директора Б.П. Черепакіна. Однак свої дослідження В.О. Кудашев розпочав раніше, ніж Полтавське дослідне поле. Згодом К. Маньківський у збірці «Підсумки робіт Полтавського дослідного поля за 20 років (1886–1906) (Вип. 2. Зернові хліба, Полтава, 1909) віддав належне доробку князя, зазначаючи, що «... В.О. Кудашев, організувавши у своєму маєтку у Кременчуцькому повіті дослідження з вивчення значення глибини оранки, гнойового і зеленого удобрення та ін., зовсім випадково... першим... для себе наштовхнувся на факт величезного впливу на врожай озимини часу оранки» [6, с. 151–152]. Незважаючи на різноманітні дискусії, ефект від запровадження у виробництві, як завжди, з часом розставив всі крапки над «і».

Зусиллями відомого сучасного дослідника аграрної Полтавщини В.М. Самородова вдалося з'ясувати й інші корисні справи В.О. Кудашева на благо краю й особливо для потреб галузевого дослідництва, а саме: публікацію серії статей ученого щодо використання кукурудзи як попередника озимої пшениці, вирощування сидеральних культур, застосування мульчування та угноєння полів. Останнє князь вважав обов'язковою умовою господарювання для підвищення не тільки продуктивності полів, а й родючості ґрунтів.

Слід згадати про внесок князя В.О. Кудашева в розробку методики оцінки польового експерименту. Наприкінці 80-х років ХІХ ст. під егідою Полтавського товариства сільського господарства він організовує конкурс для розробки нових підходів зберігання соломи та вдосконалення її класичної форми у вигляді копиці. Задля цього він запропонував оригінальну методику експертизи, коли снопи, складені різним способом, стояли в полі: 1) 2 тижні; 2) 1 місяць та 3) 1,5 місяці.

Знаком поваги з боку завжди консервативної у сприйнятті новацій полтавської громади і особливо інтелігенції можна вважати обрання В.О. Кудашева гласним Кременчуцьких повітових зборів з 1884 р. поряд із виконанням функцій земського начальника другої ділянки цього повіту з 12 липня 1889 р. до 8 серпня 1891 р. Не менш плідною була його громадська діяльність. Наказом від 27 жовтня 1884 р. він став кореспондентом Головного управління кіннозаводства в Полтавській губернії. Неодноразово Повітове земське зібрання обирало його почесним мировим суддею судійсько-мирового осередку Кременчуцького (20.09.1880 р., 22.05.1881 р., 31.05.1884 р., 24.09.1892 р. та 21.09.1893 р.) та Хорольського (30.05.1872 р., 23.02.1887 р.) повітів Полтавської губ.

Не до кінця вивчено внесок князя В.О. Кудашева в подальший розвиток вітчизняного тваринництва, особливо для потреб Полтавщини. У своєму маєтку він успішно займався розведенням орловської породи коней, причому не просто з використанням новітніх наукових розробок, а навіть з метою широкого товарного виробництва. Кращі скакуні з його стаєнь одержували різні нагороди на загальнодержавному і місцевому рівнях. Так, на Всеросійській сільськогосподарській виставці 1887 р. у Харкові в рисистому відділенні за чотирьох своїх коней він отримав велику срібну медаль. Не випадково 20 його племінних кобил з 1888 р. стали генетичним вихідним матеріалом для новоствореного Великим князем Д.К. Романовим Дібрівського кінного заводу на Полтавщині. Саме для потреб підвищення продуктивності тваринництва в 1886 р. князь В.О. Кудашев першим в країні почав опікуватися розведенням каракульських овець, вихідний матеріал для яких отримав від породистих плідників Полтавського сільськогосподарського товариства. За заслуги перед вищезазначеним товариством у 1904 р. його було обрано почесним членом.

Перші наукові статті князя В.О. Кудашева були присвячені проблемам конярства. Вони почали виходити на початку 80-х років XIX ст. у «Землеробській газеті». Але сам дослідник вважав їх, скоріш, популяризаторськими. Більш-менш науковою фундаментальністю вирізнялася стаття за результатами шестирічних паралельних дослідів з відгодівлі молодняка фосфорнокислими сполуками, опублікована в «Журналі Державного кіннозаводства» у 1888 р. Її було перекладено англійською і французькою мовами і надруковано у «Journal d'Agriculture pratique» (1890), а також видано окремою брошурою англійською мовою. Завдяки отриманим результатам вважається, що князь В.О. Кудашев чи не першим у вітчизняній науковій практиці зробив висновок, що для повноцінного формування кісток молодого організму (не лише коней) велике значення має введення з кормом відповідної норми фосфорнокислого вапна у будь-якій формі, зокрема і штучній, аби тільки відбувалося його засвоєння.

Витративши власні статки на дослідництво, а також маючи певні особисті причини змінити обстановку, В.О. Кудашев був змушений у середині 1895 р. залишити улюблене господарство, в якому проживав практично безвиїзно, і знову повернутися на державну службу до новоствореного Міністерства землеробства та державних маєтностей як помічник управляючого державними маєтностями Акмолінської, Семипалатинської і Семирченської областей. Уже 14 травня 1896 р. Всемилолюбившим указом князя В.О. Кудашева нагороджено орденом Святого Рівноапостольного Володимира III ступеня.

Свої організаторські таланти і набуті наукові знання князь мав змогу застосувати після призначення в 1897 р. управителем державним майном спочатку в Астраханській, а потім вже в Омській губернії. Найбільшою мірою розкрився його хист організатора та знавця аграрної справи в Астраханській губернії. Під керівництвом князя В.О. Кудашева в регіоні не просто було проведено обстеження пісків через Комісію з дослідження природно-історичних і господарських умов у 1898 р., а й запропоновано комплекс заходів з їх меліоративного закріплення. Були ще його звітяги на освітній ниві з організації та розгортання діяльності навчальних закладів, а також лісоохоронного комітету, не кажучи вже про серію оригінальних статей і брошур про стан тваринництва в регіоні. Брошура «Тваринництво в Астраханській губернії» (1900, СПб., 29 с.) до сьогодні є у науковому обігу і використовується при проведенні галузевих моніторингових досліджень. За значний доробок 1 квітня 1901 р. імператорським повелінням князю В.О. Кудашеву присуджено ранг дійсного статського радника.

Наступного року князь повертається до Санкт-Петербургу, де наказом від 19 листопада 1901 р. його призначено чиновником особливих доручень V класу Міністерства землеробства та державного майна. Обіймаючи цю посаду, він протягом 1901–1904 рр. працює переважно

головним редактором провідних галузевих видань: «Землеробська газета», «Вісник сільського господарства», «Сільське господарство і лісівництво» та «Вісті Міністерства державних маєтностей». У редакторській діяльності розкрилася ще одна грань таланту В.О. Кудашева як популяризатора галузевого дослідництва. Підтвердженням цього стало відзначення часопису «Землеробська газета» золотою медаллю на Міжнародній виставці журналів і газет у 1902 р., а також численні схвальні листи читачів, що надходили до редакції після того, як князь її залишив за станом здоров'я (перевтома).

Крім редакторської роботи, в цей період В.О. Кудашев працює ще в Управлінні залізничних шляхів та членом Ради Головного управління державного кіннозаводства. З 1904 р. стає почесним членом найстарішого в Російській імперії Імператорського Московського товариства сільського господарства. Служба потребувала постійного перебування у столиці, клімат якої йому не підходив. Зрештою в 1908 р. після перенесення важкої операції, князь був змушений остаточно піти у відставку і переїхати до Харкова до сестри Юлії Гіршман. Незважаючи на стан здоров'я, з початком військових дій Першої світової війни князь В.О. Кудашев не зміг залишатися осторонь і почав активно займатися організацією забезпечення кінного складу діючої армії, насамперед як першокласний знавець робочого і гужового типу коней, а також заготівлею фуражу та провіанту для них. У зв'язку з цим, попри хворобу, він постійно був у роз'їздах від Петербурга до Трапезунда.

Як складалася подальша доля князя В.О. Кудашева достеменно не відомо, і ця сторінка його життя ще чекає на свого дослідника, як, до речі, і ґрунтовне вивчення творчої спадщини цієї безперечно унікальної багатогранної особистості. Вдалося встановити, що його науковий доробок за 1889–1910 рр. становить 212 публікацій, з яких – 7 книг і брошур, 118 статей, 17 рецензій та 69 «відповідей» на запитання читачів щотижневика «Землеробська газета». Багато в чому, саме завдяки таким свідомим діячам вищої аристократії як князь В.О. Кудашев відбулося становлення сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та складової природознавства й культури нації.

Тривалий час залишалася невідомою дата смерті і місце поховання князя В.О. Кудашева. За допомогою його онуки з боку рідної сестри Юлії – громадянки Франції Вікторії Олександрівни Гіршман-Комос – вдалося заповнити цю прогалину. Як свідчить надісланий нею особистий лист, князь В.О. Кудашев помер в 1916 р. і похований у фамільному склепі на одному із цвинтарів Харкова. Проведені дослідження у Державному архіві Харківської області засвідчили, що князя В.О. Кудашева не стало 8 вересня 1916 р. Він помер від раку печінки, і його поховали через два дні на нині знищеному Іоано-Усікновенському (першому міському) кладовищі у Харкові. Незадовго до смерті князь В.О. Кудашев через особисте звернення до Миколи II передав свій князівський титул похреснику і рідному племіннику О.Л. Гіршману.

Незважаючи на зміни сприйняття за часів царату й на початку радянської доби, розробки князя В.О. Кудашева з питань теорії та практики мілкового обробітку ґрунту завжди знаходили місце у різних провідних галузевих енциклопедіях і довідниках. При цьому підкреслювалося, що всі одержані результати князь передав створеному в 1884 р. Полтавському дослідному полю – першій казенній постійно діючій аграрній дослідній інституції країни. Розроблені князем В.О. Кудашевим принципи збереження ґрунтової вологи залишаються основою ведення сучасного органічного землеробства та вітчизняного рослинництва, широко застосовуються на практиці, особливо при запровадженні ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Модестов А. П. Очерки по истории агрономии в жизнеописаниях. Москва, 1924. Вып. 1. С. 120.
2. Чекрізов І. Князь В.О. Кудашев в історії землеробства Полтавщини // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. 2002. Вип. 9. С. 231–232.
3. Из сельскохозяйственной литературы // Земледельческая газета. 1892. № 32. С. 634.
4. Главнейшие выводы Полтавского опытного поля (1884–1909 гг.) / сост. С. Ф. Третьяков и К. Л. Вербецкий. Полтава, 1910. 32 с. (Биб-ка журн. «Хуторянин», вып. I).

5. Журнал заседания Полтавского Сельско-Хозяйственного Общества 19 июня 1891 г. // Журналы Полтавского Сельскохозяйственного общества. 1891 г. Полтава: Тип. Л. Фришберга, 1891. Вып. 3 (июнь–август). С. 37.

6. Итоги работы Полтавского опытного поля за двадцать лет (1886–1906) / Вып. 2: Зерновые хлеба (сост. К.Г. Маньковский; Полтавское о-во сел. хоз-ва. Полтава, 1909. С. 151–152.

REFERENCES

1. Modestov, A.P. (1924). *Ocherky po ystoriyy ahronomyu v zhyzneopysaniakh* [Essays on the history of agronomy in biography]. 1. 120. [in Ukraine].

2. Chekrizov, I. (2002). *Kniaz V.O. Kudashev v istorii zemlerobstva Poltavshchyny* [Prince V.O. Kudashev in the history of agriculture in Poltava region]. *Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysiacholit* [Agricultural newspaper]. 9. 231–232. [in Ukraine].

3. *Iz selskohozyaystvennoy literaturyi* [From agricultural literature]. *Zemledelcheskaya gazeta* [Agricultural newspaper]. (1892). 32. 634. [in Russian].

4. *Glavneyshiye vyvody Poltavskogo opytnogo polya (1884-1909 gg.)* [Main conclusions of the Poltava experimental field (1884-1909)] / sost. S.F. Tretiakov i K.L. Verbetskiy. Poltava. (1910). 32 (Bib-ka zhurn. «Khutoryanin». vyp. I). [in Russian].

5. *Zhurnal zasedaniya Poltavskogo Selsko-Khozyaystvennogo Obshchestva 19 iyunya 1891 g.* [Journal of the meeting of the Poltava Agricultural Society on June 19, 1891]. *Zhurnaly Poltavskogo Selskokhozyaystvennogo obshchestva* [Magazines of the Poltava Agricultural Society]. 1891 g. Poltava : Tip. L. Frishberga. (1891). Vyp. 3 (iyun–avgust). 37. [in Russian].

6. *Itoги raboty Poltavskogo opytnogo polya za dvadtsat let (1886-1906)* [Results of the work of the Poltava Experimental Field in twenty years (1886-1906)]. / Vyp. 2 : Zernovyie khleba (sost. K.G. Mankovskiy ; Poltavskoye o-vo sel. khoz-va. Poltava. (1909). 151-152. [in Russian].

Одержано 13.10.2018.

УДК 5-051. 581.524.13

Кучерявий Олег,

викладач кафедри документознавства

kucher937@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9333-3650>

Державний вищий навчальний

заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-178-187>

Kucheriavyi Oleh,

Lecturer of Department of Documentation

kucher937@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9333-3650>

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda

State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str.,

Pereiaslav-Khmelnyskyi, Kyiv region,

Ukraine, 08401

ВНЕСОК ВИДАТНИХ УЧЕНИХ (VIII–XX ст.) У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ХІМІЧНУ ВЗАЄМОДІЮ РОСЛИН

Мета статті – обґрунтувати необхідність осмислення наукового доробку вчених VIII–XX ст. у становлення і ствердження аделопатії як самостійного наукового напрямку. Методологічний інструментарій дослідження ґрунтується на загальних принципах історизму, науковості й об'єктивності.